

SZERETJÜK-E ÉS MENNYIRE SZERETJÜK A BÖLCSESSÉGET AVAGY: „BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA”

Számtalan kiváló bevezetés létezik a filozófiába. Ezek közös kiválósága (amelyben a jelen írással is megegyeznek), hogy a végén nem tudjuk meg, mi a filozófia. Ez nem feltétlen a szerzők ügyetlenségéből származik, hanem, úgy tűnik, mindenk előtt a dolog természetéből. Ezért nem akarok alaptalan reményeket ébreszteni a jóhiszemű olvasóban, és nem ígérek semmi ilyen definíciót. Arra sem vállalkozom, hogy az olvasót végigvezessem a filozófiatörténet útvesztőjén (mivel ez többkötetes filozófiatörténet megírását jelentené, arra pedig itt sem szükség, sem lehetőség nincs). E helyett mindössze néhány címszóban szeretném papírra vetni, ami hasznos lehet azok számára, akik – az úgy tűnik – újra felfedezett filozófiával szeretnének foglalkozni. Ezek pedig:

1. a „filozófia” jelentése;
2. első megjelenése és jelentése az ókorban;
3. további sorsa és kérdésessé válása;
4. a filozófia válsága az újkorban; vélemények;
5. a filozófia feladata és időszerűsége;
6. a filozófia és hit, a filozófia és teológia kapcsolata;
7. filozófiatanítás a katolikus teológiai felsőoktatásban.

1. A „FILOZÓFIA” JELENTÉSE

Legjobb és legcélravezetőbb, ha a filozófia szó jelentéséből indulunk ki. Így tudunk válaszolni a címben feltett kérdésre. A *fileó* görögül annyit jelent mint szeretni, a *szófia* pedig bölcsességet jelent. Tehát a bölcsesség szeretetéről van szó. Természetesen erre a kérdésre (legalább is feltehetőleg) igennel fogunk válaszolni. Hiszen nehezen gondolhatjuk el, hogy valaki önmagáról aláírná, hogy ő nem szereti a bölcsességet, mert ez kellemetlen

félreértésekre adhatna alkalmat. Aki pedig szereti a bölcsességet, az „filozófus”. Tehát nem valami világegyetem külön, hanem egyszerűen a bölcsesség kedvelője.

Kissé más a helyzet, ha a filozófián a ködösítő szándékú mellébeszélést értjük („ne filozofálj!”) vagy szakemberek szűk körének, „beavatottnak” fenntartott akadémiai tevékenységet, amiről nem lehet egészen pontosan tudni mit céloz és mi a haszon belőle. Mindennek történelmi előzményei vannak, amelyek figyelembevételére érthetővé teszi a sajnálatos félreértések eredetét.

2. A „FILOZÓFIA” SZÓ ELSŐ MEGJELENÉSE ÉS JELENTÉSE AZ ÓKORBAN

A „filozófia” szóhasználatának múltjából mindössze az ókort vehetjük számításba. A további alkalmazása és értelmezése úgyszólván az ókori kezdetektől függ.

A görög filozófiatörténet ismeretének nélkülözhetetlen forrása Diogenész Laertiosz (Kr.u. 3. század): A filozófiában jeleskedők élete és nézetei (ma már teljes terjedelmében magyar fordításban is hozzáférhető). A szerző elmondja, hogy amit ma filozófiának neveznek, azt egykor bölcsességnek hívták. Bölcs pedig az volt, aki különös hozzáértéssel űzte szakmáját, még a filozófus csak a bölcsesség kedvelőjét jelölte. A bölcsüket szofistáknak is nevezték, de így hívták a költőket is. Ugyancsak Diogenész Laertiosztól értesülünk arról, hogy a *filozófia* szót először Püthagórasz, Pherekidész tanítványa említi és önmagát nevezte először filozófusnak, mivel úgymond egyedül Isten bölcs, az emberek közül viszont senki. Diogenész Laertiosz először a bölcseségről beszél, majd rátér a filozófusokra. A két csoport, „műfaj” között Thalész „átmenetet” képez, mert egyrészt a bölcsék közé tartozik, másrészt „minden filozófia vele kezdődik”.

Először azokra alkalmazták a „filozófus” jelzőt, akik fizikával foglalkoztak, az égitesteket szemléltek, majd Szókratész (†399) volt az, aki „lehozta a filozófiát az égből, elhelyezte a piacon, otthonokban és elkezdett az etikáról filozofálni” – amint ezt Cicero is átveszi Diogenész Laertiosztól.

a) A szofisták

Maga Szókratész nem írt és így Xenophón, Iszokratész és Platón őrzi álláspontjának emlékét a filozófiát illetőleg. Szókratész vitapartnerei a szofisták voltak, akik vállalkoztak az erény megtanítására, hogy derék államférfiakat neveljenek. Ennek eszköze pedig a szónoklat (rétorika) és érvelés, amelynek oly tökéletesnek kell lennie, hogy egymást kizáró dolgokról egyformán lehessen állítani, hogy igaz. Ezt nevezték filozófiának. Iszokratész maga is a szofista Gorgiasz tanítványa, ezt bírálja és ezért a filozófiát üres időfecsérlésnek minősítette.

b) Platón

A szofisták állítólagos mindenttudásával állítja szembe Platón Szókratész védőbeszédében az ő nemtudását. A nemtudás és tudás közötti feszültség az „erős”, és ez késztet a tudás megszerzésére, amelyet Platón az ő dialógusaiban, különböző pozíciókból kiindulva, a szókratészi bábáskodóművészet (meiotika) az ellentmondás (dialektika) és színlelt nemtudás (irónia) eszközeit alkalmazva fejt ki. Ebből vezethető le Platónnál a „filozófia” és „filozófus” szó értelmezése. Három dialógusának érdemes ebben az összefüggésben figyelmet szentelni. Ezek pedig a Phaidon, Symposium (lakoma) és a Politeia (állam).

Phaidón: Szókratész az ő utolsó beszédében elmondja miben tér el az ő tevékenysége a többiekétől, akik „filozofálnak”. Ő ugyanis a valódi, helyes, eredeti és igaz filozófiáról és filozófusokról beszél. Ez utóbbiak készek meghalni, mert nem a test, hanem a lélek művelésének szentelik magukat, miután a „logosz”-al (értelemmel) és beszéddel, és érveléssel foglalkoznak, ez pedig már a földi életben kiszabadítja a lelket a test börtönéből. Ebben az értelemben a lélek megszabadulása a testtől a filozófus számára kívánatos dolog és így a halált már a földi életben elővételezheti.

A lakoma: a filozófia mint a bölcsességre törekvés körvonalazódik meg, mint annak a kívánása, amit még nem birtokolunk. Ezek szerint nem tudás, hanem valami a tudatlanság és a tudás között. Így a filozófiának nem a tudás a célja, hanem ez a kettő közötti állapot. Ez a tudás felé vezető út. Ezért az istenek nem filozofálnak, mert bölcssek, az ember viszont ez által lesz hasonló az istenekhez.

Az állam: a lélek „részeinek” a polisz három osztálya felel meg, amelyek közül az uralkodók „arkhontesz” képviselik a lélek gondolkodó részét, a „logisztikont” és ezért a filozófusok kell, hogy az uralkodók legyenek, az uralkodóknak pedig filozófusoknak kell lenniök. A szofisták által rossz hírbe keveredett filozófusok becsületét Platón azzal mentegeti, hogy amíg az előbbieket a mindenttudással dicsekednek, a filozófus nem ezzel is, azzal a tudással is, hanem *a tudással* és ezért gondolkodásának nem a „vélemény” (doxa), hanem a „alétheia” (igazság) a tárgya. Ez a tudás a dialektikában mutatkozik meg. A filozófus, dialektikus, aki a tudomány és a létező természetének együttszemlélésére eljut. Ő a dolgok lényegét szemléli. Ez teszi őt képessé a megkülönböztetésre, hogy nem tartsa ugyanazt valami másnak és valami mást ugyanannak: nem minden filozófus politikus és nem minden politikus filozófus. Itt már csírájában megtaláljuk a pseudohipokratészi írásban kifejtett gondolatot az „elméleti” (teoretikus) és „gyakorlati” (praktikus) filozófiáról.

c) Arisztotelész

„Tudományelméletét” azokban az írásokban fejti ki, amelyeket később „metafizikának” („fizika utáninak”) neveztek. Ezek értelmében az emberi tudás legkiválóbbika a legáltalánosabbra, a „legáltalánosabb elvekre” és okokra irányul. Ezzel foglalkozik „egy bizonyos tudomány”, az „első tudomány”, az „első filozófia”. És aki ezzel foglalkozik, az érdemi meg igazán a filozófus jelzöt. Az első és általános (legáltalánosabb, mindenben érvényes) okok ismerete az igazi filozófia. Arisztotelész leszögezi: *„Minden tudomány szükségesebb ennél, ám egy sem értékesebb”*.

3. A FILOZÓFIA TOVÁBBI SORSA ÉS KÉRDÉSESSÉ VÁLÁSA

A „filozófia” további sorsát meghatározta annak felosztása, valamint hasznos-voltának és szükségességének kérdése. A már több ízben említett Diogenész Laertiosz a tragédia kialakulásával hasonlítja össze a filozófia diszciplínáinak kialakulását: ahogyan egykor a tragédiákban először a kórus adta elő egyedül a drámai cselekményt, majd Theszisz kitalált egy szereplőt, hogy a kórus lélegzethez jusson, majd Aiszkülosz egy másodikat, Szophoklész pedig teljessé téve a tragédiát egy harmadikat, úgy a filozófiában is előbb egyoldalúan a természetről szolt a vita, majd Szókratész bevezette az etikát, Platón pedig beteljesítette a filozófiát a dialektikával. Az elmondottak a szerző tájékozottságáról tanúskodnak. A sztoikusoknál pedig elmondja, hogy a filozófiát élőlényhez hasonlították: a logika a csontoknak és izületeknek felel meg, az etika a húsoknak, a fizika pedig a léleknek. Vagy tojáshoz: a logika a héja, az etika a fehérje, a fizika a sárgája. Vagy kerthez: a kerítés a logika, a gyümölcs az etika, a termőföld, vagy a gyümölcsfa a fizika. Sztoikusok és epikureusok már nem a filozófiáról, hanem filozófiai diszciplínákról beszéltek és ki-ki saját felfogásának megfelelően viszonyította őket egymáshoz és értékeltte a „good life”, eudaimonia megvalósítása szempontjából. A szkeptikusoknak viszont az egészzel, de főleg a Platón által „a filozófiának” minősített dialektikával kapcsolatban voltak fenntartásai.

4. A FILOZÓFIA VÁLÁSA AZ ÚJKORBAN; VÉLEMÉNYEK

A filozófiának ez az osztályozása magával hozta, hogy a későbbi korosztályok már a lehető legkorábbi időpontra helyezték a filozófia hasznos-voltának kérdését. Így Thalész előrelátva a bőséges olajbogyótermést bérbe vette az olajsajtolókat és azután temérdek pénzhez jutott. Így megmutatta, hogyan lehet könnyűszerrel meggazdagodni. A szünopei Diogenésztől, amikor megkérdezték, mi haszna a filozófiából, azt válszolta: *„Ha semmi más, legalább annyi, hogy kész vagyok a sors minden csapására.”* Amikor pedig

a szemére vetették: „*Te semmit sem tudsz és mégis filozofálsz*”, azt válaszolta: „*Hacsak tettetem a bölcsességet, az már filozofálás.*” Amikor Arisztotelészt kérdezték, mi haszna van a filozófiából, ezt felelte: „*Az, hogy önként teszem, amit mások a törvényektől való félelmükben tesznek.*” Kratész viszont kijelentette: „*Addig kell filozófiával foglalkozni, amíg a hadvezéreket nem tekintjük számárhajcsároknak.*”

Mindezek az épületes történetek nem a „filozófusok” válasza, hanem a feltett kérdés miatt érdekesek: Van-e haszon, és mi a haszon a filozófiából?

Eltételezve az ókori filozófusok válaszaitól, a filozófia, a bölcsesség szeretete bajosan engedi magát a gyakorlati hasznosság szempontjából értékelni. Hosszú időn át nem is reflektált önmagára úgy, ahogyan ezt a pozitív tudományok elvárnák, amelyek szintén nem reflektálnak önmaguk hasznosságának kérdésére, mert az egészen magától értetődő (vagy annak tartják), ha pedig reflektálnának, az már nem tudomány lenne, hanem filozófia, legalábbis a tudományelmélet szintjén.

A filozófia „szimbiózisa” a teológiával nagy múltra tekint vissza. Egyetlen tudomány esetében nem volt olyan egyértelmű, miért szükségesek a „szabad művészetek” (trivium: grammatika, retorika, dialektika; quadrivium: aritmetika, geometria, asztronómia és zene) miért szükséges valamely magasabb fakultás (teológia, jog, orvostudomány) elvégzéséhez? Hiszen a dialektika anyagát Arisztotelész írásai képezték és így az egyházatyák mellett a teológiában is kezdett döntő szerepet betölteni, lévén egy olyan tudományról beszélt, amely az okokat kutatja, Istent pedig mindenki leginkább az okok között tartja számon. Ezt a pozícióját továbbra is megtartotta és Luther ellenszenve csak intermezzónak mondható, mert igaz, hogy nem a teológián belül, hanem a „művészetek” fakultatásán, továbbra is vezető szerepet töltött be a protestáns egyetemeken is.

Ez az „állapot” (a firenzei platonikus iskolát nem számítva) a felfedezések és felalálások, a pozitív tudományok robbanásszerű fejlődésének koráig. Ettől kezdve a filozófia is feladatának tekintette, hogy önmaga tudományosságát, tudomány-voltát bizonyítsa, igazolja: ha tudomány, nem kétséges létjogosultsága; ha nem az, nincs mit keresnie a tudományok között. Hogy ez maga is filozófiai kérdés, úgy tűnik, nem sokat változtatott a helyzeten. Úttörő munkát végzett ebben Francis Bacon (1561-1626), akinek véleménye szerint minden tudománynak a tapasztalatból kell kiindulnia.

Ilyen értelemben született Descartes rendszere, amely a maga részéről viszont az érzéki tapasztalatot bizonytalannak minősítette, s az észet, a gondolkodást („*cogito ergo sum*”) nyilvánította arhimédészi szilárd kiindulópontnak. Spinoza ránk maradt legterjedelmesebb műve: „*Ethica, more geometrico demonstrata*” – tehát, mivel mértani módon be lehet mutatni, megérdemli helyét a tudományok között. Kant azt kérdezi: „Lehetséges-e a metafizika mint tudomány?” – vagyis lehetségesek-e a metafizikában a „szintetikus a-priori ítéletek?” Fichte „Tudománytanról” beszél, Husserl pedig a filozófiáról mint szigorú tudományról. Akik belátták, hogy a filozófia nem versenyképes

(ilyen szempontból) az „életfilozófiáról”, „létfilozófiáról”, „társadalomelméletéről” vagy „nyelvfilozófiáról” beszéltek. Rudolf Carnap (1891-1970) szerint a nyugat-európai filozófia látszat-problémákkal foglalkozott, mert ha kérdéseire lenne válasz, azt már rég meg kellett volna találni. Moritz Schlick (1882-1936) rámutat, hogy a filozófusok mind azzal léptek fel, hogy megígérték az új megoldást és az igazi választ az alapvető kérdésekre valamint arra a kérdésre is: mi a filozófia. Ezt azonban mindegyik csak ígérte, de abból, hogy utóda is ezt tette, látszik, hogy elődje „teljesítményével” elégedetlen volt. Schlick szerint a filozófia nem az ismeretek rendszere, hanem az aktusoké. Az a tevékenység, amelyben a kijelentések értelmét feltárjuk és megállapítjuk. A filozófia tisztázza, a tudományok pedig verifikálják a tételeket. Ezt tudomásul véve talán nem is lenne okunk pesszimizmusra, azonban kérdés mennyire lehet a kettőt egymástól elválasztani?

Ludwig Wittgenstein (1889-1951) arra a megállapításra jut, hogy amiről nem lehet világosan beszélni, arról hallgatni kell. Ám később maga is beismeri, hogy amikor már (ilyen értelemben) „mindent elmondtunk”, az élet nagy kérdéseiről nem mondtunk semmit.

A tudományok és a technika viszonya pedig egyre szövevényesebbé vált. Az időközben beláthatatlan folyamattal duzzadt publikációs áradat, amely a tudomány eredményeit lenne hivatva rögzíteni, tér szűke miatt már régen legnagyobb részben csak lemezeken marad fenn az utókor számára. A műnyomó („Kunstdruck”) papírt felváltotta a környezetbarát-papír, miután a szerzők és kutatók is tisztában vannak írásaik viszonylagosságával, hozzávetőlegességével, a körülmények által meghatározott érvényességével. A cél: minél kevesebb helyet foglaljon el és el lehessen tüzelni, vagy a papírzúzdában könnyebben lehessen vele boldogulni.

Elképzelhető, hogy egy ilyen hozzáállás hogyan tekint arra a tudományra, amely önmagáról azt állítja, hogy örökérvényű igazságok birtokában van és ilyenekre akarja oktatni a számítógéppé dagadt fejű vagy számítógépek által tehermentesített fejű szaktudóst, vagy az embert az utcáról (der Mann von der Straße).

A nagyvonalakban ecsetelt helyzetkép nem óhajt destruktív jellegű lenni, vagy pesszimizmusra hangolni, csak ötletszerűen összeválogatott, de talán mégis tagadhatatlan jelenségeket szeretne tudatosítani, amelyeket nem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha a filozófia mai helyzetéről és annak hasznosságáról óhajtunk beszélni. A jellemzett helyzet eredményezi az olykor tapasztalható önvédelmi pozíciót, amelyet a filozófia manapság nem egyszer elfoglal, és amelynek elfoglalására kényszerítve érzi magát.

A különböző gondolkodók ezt a helyzetet különbözőképpen jellemzik és igyekeznek olykor menteni, ami még menthető. Szabadjon ezek közül néhányat név szerint is felsorolni.

Jürgen Habermas véleménye szerint a filozófia az egyetemesre irányuló kérdés-felvetés kivételével nem rendelkezik más előnnyel a többi tudománnyal szemben. Különösen

nem az igazsághoz vezető csalatkozhatatlansággal. A moralitás, erkölcsösség, személy és individuum, szabadság és emancipáció fogalmát nem tudjuk komolyan megérteni, anélkül, hogy magunkévá ne tegyük a zsidó-keresztény üdvtörténeti gondolkodás szubsztanciáját. Saját hitelességének kockáztatása nélkül a filozófia nem akarhatja magának kiharcolni a pozíciót eredetének emlékezete, a létmegvilágosítás, a filozófiai hit vagy a dekonstrukció nevében. Az egyetlen, ami megmarad számára és, amit tehet, egy interpretáló közvetítés a szaktudás és a tájékoztatásra szoruló mindennapi praxis között. Megmarad számára az életkörnyezet önmagát értelmező folyamatának megvilágosító funkciója. Ezt kell óvnia a „szakértőkultúrák” objektívizáló, moralizáló és esztetizáló beavatkozásaitól.

Bertrand Russel is kimondottan minimalisztikusan igyekszik meghatározni a filozófia „helyét”. Állítása szerint a szükséges kriticismus nem abban áll, hogy a tudás minden részletét vizsgálja érvényesség szempontjából és szorosan ragaszkodik ahhoz, ami egy ilyen szemlélet után mint megismerés (felismerés, ismeret) megmarad. Hogy a tévedés bizonyos kockázata mindig fenn fog forogni, meg kell engednünk, miután az ember nem tévedhetetlen lény. A filozófia igazoltan hivatkozhat arra, hogy csökkenti a hibák kockázatát, és hogy bizonyos esetekben olyannyira csökkenti, hogy eltekinthetünk tőlük. Ennél többet nem lehet tenni egy olyan világban, amelyben előfordulhatnak hibák. Hogy a filozófia ennél többet tett volna, senki sem fogja állítani józan védelmezői közül.

Rüdiger Bubner (a hermeneutikai irányzat képviselője) is védelmébe veszi a filozófiát: a filozófia ne engedje meg, hogy megriassza, vagy hátrálásra kényszerítse a társadalmi relevancia, vagy a tudományos hasznosság kérdésének külső nyomása. A filozófiának a maga ügyében maga bírójának kell lennie. Ez azonban arra kötelezi, hogy ne ébresszen olyan elvárásokat, amelyeknek nem tud megfelelni. A filozófia feladata, véleménye szerint, abban áll, hogy egyes tudományok korlátolt tudásának racionalitás-deficitjét kiegyenlítsse a reflexió által. Hogy ennek eleget tett-e, vagy sem, e felől ítéletet mondani ugyancsak a filozófia hatáskörébe tartozik. Ezzel természetesen könnyen az immunizálódás szándékának vádját vonja magára a filozófia és így egész tevékenysége gyanússá és érdektelenné válik (R. Bubner, Was kann, soll und darf Philosophie). Ez a taktika bizonyos idegenkedést váltott ki a többi gondolkodónál. Ezért Friedrich Kambar-tel nézete szerint a filozófiának keveset, de pontosan és biztosan kell állítania. A filozófia feladata nem a többi tudomány mellett, hanem a többi tudományban, azokon belül keresendő. A filozófia megragadja és kiemeli az érvelési zavarokat és hanyagságokat.

Karl Jaspers is mondott valami hasonlót, amikor azt állítja, hogy a filozófia nem szaktudás a többi mellett; a tudományhoz kapcsolódik és a többi tudománynak eszköze segítségével gondolkodik. A tudományos igazság tisztasága nélkül az igazság, számára egyáltalán nem hozzáférhető.

Martin Heidegger szerint a filozófia vége egyáltalán nem negatív értékelés: a vég

valaminek a teljességét, beteljesedését jelenti. A filozófia beteljesedett azáltal, hogy feladatát átveszi a kibernetika, a „kormányzás”, „vezérlés” művészete, amely lehetővé teszi az ember elhelyezkedését, önmaga feltalálását a világban. Ez azonban egyáltalán nem teszi feleslegessé a gondolkodást, amely az „alétheia” a leplezetlenség, megvalósításában van.

A filozófia fent említett közvetítői szerepe nélkül elképzelhetetlen lenne a párbeszéd, kommunikáció a „hétköznapi ember” és a „tudós” között, ahogyan ezt Raffaello Franchini állítja – kiemelve a filozófiát az átlag elfogadott tudományosság szűk kereteiből. A kémikus és nem-kémikus közti dialógus csak akkor kezdődhet, ha a szaktudós „megszűnik” szaktudós lenni és filozófussá válik.

A filozófia önsajnáltságának korszaka a posztmodern beköszöntésének hatására is tűnőben van. Értelmének kérdése azzal függött össze, vajon van-e az élet értelme kérdésének értelme, valamint egy igen leszűkített funkcionalizmus hozzáállásával. Egy komolyabb fenomenológiai hozzáállás kérdéssé teszi, vajon éppen mindig mindent a funkció szempontjából ítélünk-e meg és teszünk megunkévá; az a kétség pedig, felteszem-e a kérdést valaminek az értelmével kapcsolatban szabad döntésem kérdése. Senki, még Wittgenstein sem ítélt örök hallgatásra, amíg ennek a kérdésnek lehetősége fennáll – természetesen a magam felelősségére, pont úgy mint ahogyan a nem kérdezős szükségzerű következményeit is magamnak kell vállalnom, hordoznom.

H. Lenk (a kritikus racionalizmus képviselője) mindenképp előtérbe hozta a filozófia szókratészi funkcióját emeli ki, miszerint a tárgyi vitán túli és nyilvánosság jellegű kérdéseket általános összefüggésbe kell hoznia a cél és érték kérdéssel és ugyanezt racionálisan meg kell vitatnia; a filozófia nevelői célja abban lenne, hogy az ésszerű vitatkozásra tanítson; a tájékozódás általános igényét konstrukciókkal, javaslatokkal és a spekulációra való bátorítással kell betöltenie; meg kell kísérelnie, hogy diagnózist nyújtson a jelenről; és a filozófiának ily módon segítségére sietni a nyilvános problémákhoz. A filozófiának egyébként közel kell lennie a praxishoz, és segítenie kell pl. a tervezési problémák megoldásában, bátrabbnak kell lennie a normatív kérdésekben és állásfoglalásokban.

5. A FILOZÓFIA FELADATA ÉS IDŐSZERŰSÉGE

A háttérben azonban továbbra is ott van a filozófia szükséges voltának kérdése. Nem a hasznossági elv szempontjából és alapján ítélt meg a filozófia időszzerűsége és határozható meg feladata, hanem a konkrét ember és annak a társadalomban elfoglalt helyzetéből kiindulva. Az ember Linné definíciója szerint „homo sapiens”, gondolkodó ember. Az ész használata a „bölcsekedés”, a gondolkodás tehát lényéhez, lényegéhez tartozik „per definitionem”. Az ember értelmes lény „zón logon echón”, logosszal, értelemmel rendelkező lény. A „logosz” azonban szót, beszédet is jelent. Beszéddel rendelkező lény, aki nem pusztán cselekszik, hanem cselekedetéről beszélni is tud, tetteinek okát tudja adni.

Márpedig mindannyiunkat a végső és igazi okok érdekelnek, vagy legalábbis embervoltunknál fogva keressük azokat és úgy érezzük félrevezetnek minket, ha utolsó előtti okokat, amelyek általában egyéni, vagy csoportérdekek úgy próbálnak elfogadtatni velünk mint végső, igazi okokat, a dolgok végső megalapozását. Ennek lehetőségét elméletileg ugyan kétségbe lehet vonni, ha azonban szeretjük a bölcsességet, venni fogjuk magunknak a fáradságot, hogy az állbölcsességet leleplezzük és a felszínre hozzuk, ami önmagában nyilvánvaló, „evidens”, akkor is, ha megtapasztaljuk lehetőségeink határait, amikor ezt az evidenciát evidenssé akarjuk tenni.

A jelen „információs” társadalom könnyen manipulálható. Talán észre sem vesszük mennyire a manipuláció áldozatai vagyunk. Ám ha a kritikus gondolkodás, a bölcsesség szeretete segítségével feltárjuk ezt a manipulációt, akkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy ellent tudunk állni a manipulációnak (ehhez valóban a bölcsesség szeretetére van szükségünk: ne feltétlen azt keressük, ami egyszerűbb, hanem, ami jobb).

A már-már eltűnőben lévő embert, egyént illetőleg a bölcsesség szeretetétől fog függeni, vajon az emberben a fejlődési folyamatnak pusztán egy hulladékszerű terméket, önmagában és másokban tárgyat, vagy személyt fogok látni, és tisztelni? Vajon kizárólag a biológiai funkciókból akarom levezetni és értelmezni az embert, vagy a létből és az ő sajátos voltából?

Filozófiai reflexió tárgyát képezi annak felülvizsgálása és józan megítélése, hogy vajon megengedett-e, szabad-e mindazt, amire a tudomány rámondta, hogy „lehet”. És épp úgy feltárni az itt már közvéleményként fellépő nézetet mint helytelen következtetést. Az etikai érvelésben kitartani akkor is, ha mások akarják megszabni mi az ésszerű és következésképpen a helyes. Azért mert valaki azt mondja, hogy nem tudok ellentmondani az általa előhozott érveknek, az nem jelenti, hogy helyesek az érvei.

Mivel elfogadtuk az ember mint „animal rationale”, „zón logon echón” meghatározását és ebből arra következtettünk, hogy nem csak cselekszik, hanem tetteiről értelmesen tud beszélni, számot adni, ebből következik, hogy a cselekedetek, a magatartás megítélése nem irracionális, nem utalható pusztán az érzelmi tartományba. Az ember felelni tud a kérdésre: „Miért tetted ezt?” tehát felelősséggel tartozik tetteiért, ahogyan helyesen következtetünk, ha szeretjük a bölcsességet. A filozófia időszerűségének, létjogosultságának és feladatának filozófiai elemzése nem mellékes, de ennél is célravezetőbb az itt elmondottak felett elgondolkodni.

6. A FILOZÓFIA ÉS HIT, A FILOZÓFIA ÉS TEOLÓGIA KAPCSOLATA

Körülményes lenne a kinyilatkoztatás (Biblia és hagyomány) és az antik világ találkozásának történetével kezdeni. Ez utóbbi a „találkozás” pillanatában részben az ésszerű érvelést képviselte a végső okok kutatásában, Arisztotelészre hivatkozva és az ő

hagyományából merítve. Ugyanez vonatkozott az élet céljára, másként a sztoikusoknál, másként az epikureusoknál, ami a szkepszist vonta maga után az ellentmondásos álláspontok következményeképp. Ennek a találkozásnak két pontját jelölhetjük meg: az Ószövetség görög fordítása és Szent Pál misszióstevékenysége. Amikor az Ószövetséget görögre fordították (LXX - „Szeptuaginta”) a görög szavaknak és fogalmaknak már kialakult jelentése és hagyománya volt. Szent Pálnál ugyan a „filozófia” negatív előjelével találkozunk, de kérdés, elegendő-e ez ahhoz, hogy a kinyilatkoztatást és a gondolkodást szembeállítsuk egymással.

Miután azonban a bölcsesség szeretete a „pozitív” tudományokhoz csatlakozott, úgy vélte, azok a kérdések, amelyek a pozitív tudományok módszerei alkalmazásával értelmetlennek bizonyulnak, – s ilyen a kinyilatkoztatás tartalma – a költészet, művészet és vallás tárgyát ugyan képezhetik, de az értelmes reflexió számára hozzáférhetetlenek. A teológia a maga részéről erre sok esetben úgy reagált, hogy visszavonult az ésszerűség területéről és átengedte azt a tudományoknak. Az olyan kérdések tehát, mint az ember élete értelmének kérdése értelmetlennek bizonyultak s teljesen az ellenőrizhetetlen érzelmek tartományába utaltattak.

Bármennyire is úgy tűnik, hogy ebből a helyzetből nincs kiút, a hitnek mégis fel kell tennie értelmes-voltának kérdését (ezt intézményesített formában a Katolikus Egyházon belül meg is teszi, gondoljunk II. János Pál pápa Fides et ratio – enciklikájára, az egyes hívő pedig, ha nem is tudatosan reflektálva, de háttérileg feltételezi, hiszen hívő és gondolkodó).

A hitnek ki kell tartania a mellett, hogy a valóság egészében markoljon, s így állhatatos maradjon az igazság kérdésének radikális voltához, amelyet a pozitívizmus segítségével sem lehet kiiktatni. Ugyanakkor a hitnek be kell ismernie felelősségét egy olyan filozófiával szemben, amely kritikus, de nem zárkózik el eleve az igazság és az ember élete értelmének kérdése elől. A hitnek újból és újból fel kell tennie értelmes-volta kérdését, nem tartva attól, hogy szubsztanciájában ezáltal megfogyatkozik. Miután egy ilyen filozófia pillanatnyilag „hiánycikknek” mutatkozik (noha biztató jelek is észlelhetők), a hitnek célszerűségét önmagában kell kutatnia és önmagát mint célszerű egészet bemutatnia, amely az ember számára a lehetséges és a felelősségteljes döntés tárgyát képezi. A hit akkor is érthető lesz, ha nem előzi meg általánosan elfogadott felismerések közös bázisa (amelyet a filozófiának kellene szolgáltatnia). Az élet értelme, amelyet az ember az ő döntéséhez igényel csakis az emberi értelem segítségével hozzáférhető. Ez ugyan nem szolgál bizonyítékul a hit számára, de segítségével beláthatóvá lesz. Az ebből származó gondot a hívőnek fel kell vállalnia: mert lehet, hogy az élet értelmes-volta számára belátható lesz, de ezt mások számára is azzá tenni: fáradságos vállalkozás. Minden bizonyonnyal könnyebb lesz, ha a hívő nem csak megszokások rendszerét, hanem ki-ki a maga szintjén felelősségteljes elkötelezettséget vett át.

A filozófia – „a bölcsesség szeretete” – nem pótolja a kinyilatkoztatást sem pedig a hitet, amellyel a kinyilatkoztatást elfogadjuk. Ettől eltekintve, ha a filozófia valóban mindig tovább kérdez, még ha a „végső okok” csak megközelíthetőek is segítségével, vagy mindössze azt a kérdést segít megfogalmazni, milyen összefüggésben van értelme feltenni a végső okok kérdését, de nem éri be azzal, hogy ez értelmetlen szó - hangképződmény lenne, úgy máris bizonyos rokonvonást mutat a teológiával, mint Istenről való beszéddel. Mindkettő feltárásának és elemzésének a konkrét, élő emberből kell kiindulnia.

Ugyanakkor tisztában kell lenni azzal is, hogy a hitnek hozzáférhetőnek kell lennie a filozófiai kritika számára, olyan értelemben, hogy a hit nevében sem lehetnek állításaink felelőtlenek, nem származhatnak kényelemszeretből.

Az ész találkozása a hittel mindenkor a gondolkodó és hívő ember, a racionalitás és a hitigazságok értelmezését és megértését, egy bizonyos „hermeneutikát” feltételez. Ez pedig a bölcsesség szeretetének, filozófiának számít. Sajátságos volt Heidegger álláspontja marburgi korszakában, amely álláspontot 1927-ben úgy fogalmazott meg, hogy a teológia pozitív tudomány, mert (keresztény teológiáról lévén szó) egy történelmi személyről és eseményről, Jézus Krisztusról és a megváltásról beszél, vagyis a „létezőről”, míg a fenomenológia (ahogyan ebben a korszakában Heidegger, mesterét, Husserlt követve a filozófiát nevezi) a „létre kérdez”. Később Heidegger változtatott álláspontján s 1960-ban úgy nyilatkozik, hogy a teológia már nem egy pozitív tudomány, hanem a kinyilatkoztatás gondolkodása (Denken der Offenbarung), mely a létgondolkodással analóg. Ez az analógia alkotja a teológia és a filozófia kapcsolatát és teszi igazolttá, hogy a kinyilatkoztatás értelmezésével párhuzamosan, azt megelőzve és követően a bölcsességet szerető, gondolkodó ember végtelenre irányuló lényegét is értelmezzük. Így nemcsak a kinyilatkoztatást fogjuk megérteni, amennyiben bennünket egzisztenciálisan érint, hanem önmagunkat is, mint a kinyilatkoztatás „címzetteit”.

7. FILOZÓFIATANÍTÁS A KATOLIKUS TEOLÓGIAI FELSŐOKTATÁSBAN

XIII. Leó pápa Aeterni Patris - kezdetű enciklikája (1879) előírja a filozófia megújítását a katolikus teológiaoktatásban és annak művelését Aquinói Szent Tamás szellemében. Ez az intézkedés valóban korszakalkotó és gyümölcsöző volt, de kisugárzása alig lépte át a katolikus szellemisség határait. Legkésőbb már Immanuel Kant-tól (†1804) a teológiától független filozófia és az újszolasztika a maga zárt életét élte (eltekintve néhány német teológustól a XIX. században, akik megkísérelték felvenni a párbeszédet az idealizmus eszmevilágával).

Mint sok más szempontból, így a filozófiatanítás kérdésében is a katolikus teológiákon fordulatot jelentett a II. Vatikáni Zsinat (1962-1965). „Optatam totius” kezdetű papnevelésről szóló határozatának 15. pontjában a Zsinat így fogalmaz:

„A filozófiai tárgyakat úgy kell tanítani, hogy azok a növendékeket elsősorban az ember, a világ és Isten megalapozott és összefüggő ismeretének megszerzésére vezessék. Támaszkodjék az oktatás a mindig érvényes filozófiai örökségre, figyelembe véve a haladó kor filozófiai kutatásait is, különösképpen azokat, amelyek nemzetükben nagyobb hatást gyakorolnak, nemkülönben a természettudományok újabb fejlődését. Így készüljenek fel a növendékek koruk sajátosságának megértésére, s ezzel a koruk embereivel való párbeszédre.

A filozófia történetét úgy kell előadni, hogy a növendékek meglássák a különféle rendszerek végső alapelveit, magukévá tegyék, ami azokban igaznak bizonyul és képesek legyenek a tévedéseket gyökerükig feltárni és megcáfolni.

Maga a tanítás módja szeretesse meg a növendékekkel az igazság elszánt keresését, elmélyült szemléletét és bizonyítását, de vezessen rá az emberi megismerés határainak becületes elismerésére is. Alaposan tárgyalják a filozófiának és az élet valódi problémáinak összefüggéseit és azokat a kérdéseket, amelyek a növendékek értelmét foglalkoztatják. Arra is rá kell vezetni a növendékeket, hogy észrevegyék a filozófiai témák és az üdvösség misztériumai között fennálló kapcsolatokat; ezeket a misztériumokat a teológiában a hit felsőbb fényénél fogják tanulmányozni.”

A II. Vatikáni Zsinat egyébként a Katolikus Egyház tanításának és életének bibliai és patológiai gyökereire irányította a figyelmet, ami magával hozta ezeknek a tudományoknak már a Zsinat előtt megkezdődött megújódását. Noha az Egyház ezzel nem akarta háttérbe szorítani a filozófia művelését a teológiákon, mégis szükségesnek mutatkozott, hogy a nevelési kongregáció 1972-ben kiadjon egy utasítást a filozófiatanításról a szemináriumokban (L' insegnamento della filosofia nei seminari). Ebben, a már ismert nehézségek ellenére, amelyek a hagyományos filozófia jelen (akkori - 1972) helyzetére jellemzőek, hangsúlyozza a filozófiaoktatás szükségességét a teológiákon. Ezt a filozófia és teológia természetében gyökerező kölcsönhatásban és a teológiának valamint igehirdetésnek világhoz fordulásában látja, ahol a filozófia mint a hívőket és nemhívőket egyaránt érintő alapvető emberi kérdéseket feltáró és megvilágító bölcsességszeretet, jó és nélkülözhetetlen szolgálatot tehet az Egyháznak és teológiának.

Egyet kell értenünk Joseph Ratzingerrel abban, hogy a kereszténység és az európai racionális gondolkodás napjainkban is a két legszámottevőbb tényező a nyilvánosság előtt. Habermas azon észrevételével kapcsolatban, hogy a vallásnak megvan a legitim helye a nyilvános diskurzusban, de óvakodni kell a „vallás patológiáitól” (fanatizmus, vallási türelmetlenség), megint csak Joseph Ratzingerrel azt kell mondanunk, hogy az észnek is lehetnek és vannak patológiái (pl. az atomfegyverek használata). Az „ész”, amelynek művelését legalábbis a nyugat-európai hagyományban a „bölcsesség szeretetének” neveznek, tiszteletben tartva saját hatáskörét és a tudományok hatáskörét, nagy segítséget nyújthat a hitnek és hittudománynak, teológiának, saját hatásköre és

a tudományok hatáskörének felismerését és tiszteletbentartását illetőleg, tanításának megfogalmazásánál.

A személyiség kiművelésében – amely vitathatatlanul hozzátartozik, sőt lényegét alkotja a pap- és teológusképzésnek – pótolhatatlan a kérdések helyes megfogalmazása és saját magatartásom helyes voltának kérdésessé tévése, minden részleghajlás nélkül.

A nap mint nap változó világkép és világhelyzet szükségessé teszi a „maradandó” és az „állandó” kérdésének feltevését és helyes, célravezető, az egzisztenciálisan érintett ember számára is érthető megfogalmazását. E kérdésnek és az erre a kérdésre adható és adott válasz helyes megfogalmazásában nélkülözhetetlen szerepe van a bölcsesség szeretetének, sőt ez maga a bölcsesség szeretete, a filozófia ahogyan ezt a nyugat-európai hagyományban több mint kétezer éve nevezik.

*Prof. Dr. Rokay Zoltán
GFHF és PPKE HTK*

FORRÁSOK ÉS HÁTTÉRIRODALOM A FENTI PONTOK SZERINT:

1.

Philosophie - címszó in: Historisches Wörterbuch der Philosophie. VII. kötet, 574-590.

2.

Diogenes Laertios, A filozófiában jeleskedők élete és nézetei 1-2. Görögből fordította Rokay Zoltán. Jel, Budapest, 2005-2007;

Oratores Attici, ex recensione Immanuelis Bekkeri. IV-V. Isokrates. Berolini, 1823; Platonis Dialogi. Hermann Wohlrab. Lipsiae, 1887;

Aristotelis Opera, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Berlin, 1831. Újra kiadta O. Gigon, Berlin, 1860.

3.

Diogenes Laertios, id. mű: 2.

4.

Diogenes Laertios, id. mű: 1-2; Slobodan Šnajder (szerk.), Čemu još filozofija? (Mire való még a filozófia?), Zagreb, 1982. (Adorno, Habermas, Ricoeur, Heidegger, Russel, Carnap és mások véleménye);

- Moritz Schlick (1882-1936): A filozófia fordulata. in: Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény. Szerk. Steiger Kornél. Budapest, 1995³;
- Karen Gloy, Filozófia a „Filozófia utáni korban”, in: Magyar filozófiai szemle, 1995/5-6 (XXXIX. évf.), 847-867; Martin Heidegger, Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens, in: Zur Sache des Denkens, 1988³, Niemeyer, Tübingen, 1988, (előadás 1964-ből, magyarul: A filozófia vége és a gondolkodás feladata. Fordította: Vajda Mihály, in: „... költőien lakozik az ember...”, Szeged, 1994. 255-277);
- Ludwig Ollig, Umstrittene Philosophie, in: Theologie und Philosophie, 56 (1981), 161-203; u.ő: Philosophie und Zeitdiagnose, in: Theologie und Philosophie 57 (1982), 348-388.

5.

- Wilhelm Kambartel, Was ist und soll Philosophie? Konstanz, 1971;
- Fredrick Charles Copleston, „Sokkal több van az emberben, mint absztrakt értelem...” (Interjú), in: Mérleg 1/1972. 24-37;
- Helmut Fahrenbach, Positionen und Probleme gegenwärtiger Philosophie, in: Theologischer Rundschau 32 (1967), 213-236; 35 (1970), 277-306; 36 (1971), 125-144. 221-243; Hans Georg Gadamer, Az európai szellemtudományok jövője, in: Pro Philosophia, 1996. I. köteg, 4-17;
- Rober Spaemann, Philosophie als Lehre vom glücklichen Leben, in: Philosophische Essays, Stuttgart, 1983, 80-103;
- Walther Ch. Zimmerli, Minek még filozófiatörténet, in: Magyar filozófiai szemle, 1998, 579-606.

6.

- Szomor Tamás, A hívő ember és a filozófia, in: Vigilia, 1963. június, 321-325;
- Rokay Zoltán, Egyesek az epikureus és sztoikus filozófusok közül vitába bocsájtkoztak vele (az eredeti cím görög), in: Az Ige szolgálatában. A 60 éves Tarjányi Béla köszöntése. Budapest, 2003. 178-201;
- Joseph Ratzinger, Philosophie und Glaube, in: Glaube und Zukunft. München, 1970, 67-91 (magyarul: Hit és filozófia, ford. Rokay Zoltán, in: Communio 1999. Húsvét, 43-49); II. János Pál pápa, Fides et ratio. A hit és ész kapcsolatának természetéről (magyar fordítás SZIT, Budapest, 1999);
- Vittorio Hösle, Peter Koslowski, Richard Schenk (kiad.), Die Aufgaben der Philosophie heute. Wien, 1999;
- Gerhard Ebeling, Theologie und Philosophie, in: RGG (Religion in der Geschichte und Gegenwart);

- Karl Rahner, Philosophie und Theologie, in: Schriften zur Theologie VI.;
- Jürgen Habermas - Joseph Ratzinger, Dialektik der Säkularisierung. Herder, 2005 (magyarul: Mérleg 2004/1. 71-90);
- Martin Heidegger, Phänomenologie und Theologie (1927), in: Heidegger GA. Bd. 9. 45-78. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1996² (magyarul: Fenomenológia és teológia, in: Vigilia, 1994, 3. 4. 5. 6. ford. Tózsér Endre).

7.

- II. Vatikáni Zsinat: Határozat a papnevelésről („Optatam totius”) V. 15, in: A II. Vatikáni Zsinat tanítása. Budapest, 1975. 213-214;
- A Nevelési Kongregáció utasítása a filozófiatanításról (L'insegnamento della filosofia nei seminari, Roma, 1972, internet:hhttp://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccattheduc/documents/rc_con_ccat... Horvát fordítás: Naputak o nastavi filozofije. Zagreb, é.n.);
- Jörg Splett, Zur Philosophie in der Priesterausbildung, in: Sankt Georgen, 40-41. Frankfurt am Main, 1976.

